
Pavel Neústupný, Berlín

Autor přednášel na konferenci MORAVIAN v r. 2009 na příbuzné téma „Působení obnovené Jednoty bratrské v Estonsku a Lotyšsku“ (1). Tato tehdejší přednáška z r. 2009 má několik jazykových verzí (vedle české i německou, anglickou, estonskou a lotyšskou) a všechny jsou na internetu (2).

Území přibližně dnešního Estonska a Lotyšska bylo po dlouhou dobu nazýváno Livonskem. Po vítězství ruského cara Petra I. ve válce se Švédskem v r. 1721 se stalo Livonsko ruskou provincií. Rusové se ale v zemi neusídlili a baltickóněmecká šlechta si nadále udržela svou vládu a identitu. Tehdejší přednáška zmiňuje neúspěšnou politickou a sociální situaci v Livonsku na počátku 18. století. Pietisticky ovlivněná část šlechty usilovala o změnu a navázala kontakt ke vznikající Jednotě bratrské v Herrnhutu. Jednota vysílá do Livonska jednotlivce a pak celé skupiny bratří.

Dnešní přednáška se na rozdíl od přednášky z r. 2009 detailněji zabývá začátkem práce Moravských bratří v Livonsku v r. 1729 až do zákazu činnosti Jednoty bratrské v ruské říši ruskou carevnou v r. 1743 a dále ca. do r. 1747. Hlavním pramenem byla kniha Edity Štěříkové „Christian David“, kterou vydal MORAVIAN v r. 2012 (3).

O tesaři Christianu Davidovi, horlivému kazateli evangelia, došly zprávy až do Rigy. Pietistický farář Lauberg z Rigy si přál, aby se Christian s dalšími bratry „vydali na cestu a v tomto chudém, temném Livonsku byli Pánu Ježíši k dispozici...“ (4). V září 1729 rozhodli Zinzendorf a vedení sboru v Herrnhutu vyslat Christiana Davida spolu s pomocníkem Timotheem Fiedlerem do Rigy. Šli pěšky přes Berlín do Štětína, odtud pluli lodí do Königsbergu (Královce). Po 9 dnech Královce opustili, jeli do Memelu lodí a pak šli pěšky přes zaplavené louky do Rigy, kam došli 30. října. Najali si místnost u jednoho celníka, pomáhali mu v domácnosti a předli konopí. Vedli i mnohé osobní hovory a David psal zprávu o herrnhutských řádech, o kterou byl požádán. Chtěli se po vánočních svátcích vrátit zpět do Herrnhutu, ale mnozí faráři je přemlouvali, aby přijali službu jako učitelé ve školách v jejich farnostech (5).

Ještě jiné pozvání dostali: od paní Hallart (Magdalene Elisabeth von Hallart, roz. von Bülow), vdově po generálu von Hallart, do Wolmarshofu (Valmiermuíža, Lotyšsko). To byl klíčový kontakt, zrovna tak jako střetnutí s generálmajorem Balthasarem von Campenhausenem v domě paní Hallart. Paní Hallart by měla ráda u sebe jednu moravskou ženu, která by o ni pečovala, pan Campenhausen byl ochoten přijmout a usadit na svých statcích hned třicet rodin, zaplatit jim cestu a po dobu výstavby jejich domků je také živit (6). David to dopisem hlásil do Herrnhutu.

(1) NEÚSTUPNÝ, Pavel: Působení obnovené Jednoty bratrské v Estonsku a Lotyšsku. Sborník V. Konference MORAVIAN v r. 2009, Suchdol nad Odrou. Svazek 10, str. 84-89. ISBN 978-80-904732-0-1

(2) Neústupný, Pavel / Neustupny, Paul, 2009: www.go-east-mission.net
česky / Czech: http://www.go-east-mission.net/dateien/cz/191_131009.pdf
německy / German: http://go-east-mission.net/dateien/de/218_101209.pdf
anglicky / English: http://go-east-mission.net/dateien/en/223_241209.pdf
estonsky / Estonian: http://go-east-mission.net/dateien/ee/221_181209.pdf
lotyšsky / Latvian: http://go-east-mission.net/dateien/de/232_270310.pdf

(3) ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: Christian David, 1692-1751

Ze života moravského exulanta, zakladatele exulantské obce Herrnhutu v Horní Lužici a spoluzakladatele obnovené Jednoty bratrské. Vydal MORAVIAN v Suchdole nad Odrou, 2012. ISBN 978-80-904732-1-8

(4) tamtéž, str. 97

(5) tamtéž, str. 107

(6) tamtéž, str. 106

Paní Hallart podporovala v Revalu (dnes Tallinn, Estonsko) dva kazatele a posílala jim každý rok darem potraviny. Právě bylo ve Wolmarshofu naloženo 15 saní potravinami a sedláci je chtěli odvézt do Revalu. Christian David dostal pas jako vedoucí výpravy a 10. ledna 1730 vyrazili na cestu. Nebylo to lehké: sedláci nerozuměli německy a David zas lotyšsky. Částečně ani neležel sníh nebo jen málo. Po deseti dnech, 21. ledna, dorazili do cíle. V Revalu přijal Davida velmi srdečně pastor Vierorth. David se od něj dozvěděl mnohé zajímavé zprávy o misijní práci pietistů v severských zemích. V březnu 1730 byl David zase nazpět ve Wolmarshofu, kde se sešel opět s Fiedlerem. Došlo také k napětí mezi Davidem a Herrnhutem, na př. nabídka generála Campenhauzena přijmout rodiny moravských exulantů byla Herrnhutem falešně pochopena jako pokus odlákat Moravany z Herrnhutu. David vysvětloval, že se ona nabídka vztahovala na exulanty z Moravy a ne na rodiny z Herrnhutu. O přání paní Hallart vyučovat na jejích vesnických školách píše do Herrnhutu, že „paní generálová na to ani nepomyslela, abych se stal farářem, nýbrž měl jsem se nejdřív naučit [lotyšské] řeči a pak pomáhat při katechizaci. ... Paní generálová by chtěla, abych jako laik dostal příležitost přiblížit se přes zacházení s dětmi také k jejich rodičům“ (7). David také píše: „Kdo tu nechce mezi nimi chodit a s nimi se přátelit a chudě žít, ten v Livonsku nic nepořídí.“ David byl ochoten v Livonsku zůstat a byl by rád, kdyby přišli další bratří, nejlépe aspoň na dva roky, protože by se museli nejdřív učit lotyšsky. On sám se už číst dost naučil, většinou už rozuměl lotyšské Bibli a napsal dokonce svůj první dopis v lotyšštině (8).

Aby se vysvětlila nedorozumění, poslal David Fiedlera do Herrnhutu. Mezitím tam ale bylo rozhodnuto, aby se i David vrátil a z Herrnhutu byli pro něj posláni koncem června 1730 dva bratří, David Nitschmann (tesař) a Melchior Till. Po čtyřtýdenním pobytu ve Wolmarshofu se vydali i s Davidem na zpáteční cestu po moři z Rigy do Lübecku. Trvala 4 týdny. Na přeplněné lodi dostali jen místo na palubě pod člunem, byli stále mokří a dokonce vypukl na palubě i oheň, který byl ale na štěstí uhašen (9).

V Livonsku pak pokračovali v započaté oráči m.j. bratří Andreas Grassmann a Christian Stach. V r. 1736 přijel i hrabě Zinzendorf. Navštívil Rigu, Wolmar, Reval a na zpáteční jízdě zase Rigu. Jeho osoba a poselství byly nadšeně přijaty nejen šlechtou, ale i duchovními a měšťany. Zinzendorf, podnícen vdovou von Hallertovou, vypracoval t. zv. „Livonský plán“, podle nějž nabízela Jednota bratrská vyslat bratry na pomoc často pracovně přetíženým luterským farářům, kteří o to požádali (10). V září 1737 bylo vysláno prvních 6 katechetů. Magistr Buntebart byl poslán do Orellen (Ungurmuiža) ke generálu Campenhausenovi a převzal pak v srpnu 1738 vedení semináře pro vzdělávání učitelů ve Wolmarshofu, který se konal v nově postaveném domě, zvaném „diakonát“. Herrnhutský bratr Joachim Schmidt převzal vedení německé školy ve Wolmaru (Valmiera), kde se od ledna 1739 konaly každou neděli pobožnosti.

V prosinci 1738 přijeli Christian David, Justus Esskuche a Johann Häfner přes Královec, Memel a Rigu do Wolmarshofu. David si osvěžil své znalosti lotyšské řeči, psal si sám pro sebe gramatiku a došel tak daleko, že byl schopen lotyšsky vyučovat (10). David pomáhal Buntebartovi při shromážděních ve Wolmaru a během 4 týdnů tam vzrostl počet posluchačů tak mohutně, že se museli přesunout do diakonátu ve Wolmarshofu. Buntebartova kázání měla úspěch a dařilo se mu nalézt cestu i k sedlákům. S Davidem jezdili i do jiných obcí a kázali tam evangelium. Ukazovalo se začínající probuzení (11).

Herrnhutští bratří zaváděli mezi získanými přívrženci podobná shromáždění jako v Herrnhutu: ustanovovali malé skupiny a scházeli se k hodinám zpěvu i ke sborovým dnům (12).

(7) Štěříková, Christian David, str. 111

(8) tamtéž, str. 114

(9) tamtéž, str. 115

(10) Neústupný: Působení obnovené Jednoty bratrské ..., str. 86

(11) Štěříková, Christian David, str. 216

(12) tamtéž, str. 217

David píše v dopise z Wolmarshofu do Herrnhutu v únoru 1740: „Zdá se, že s naší školou začíná nové období. My jsme ji dosud považovali jen za vedlejší záležitost, měla zasáhnout selský lid, na nějž se naše návštěvy a práce většinou soustřeďují. Protože ale ohlas evangelia zasáhl celou zemi, takže mnohé vrchnosti to přesvědčilo a chtějí teď své učitele nechat připravit, a horlivě nás následují také v zakládání škol, dostali jsme do školy lidi z okruhu dvaceti mil, a sice všechny, dospělé mladíky i ženaté muže...“ (12).

Christian David také stavěl domy a jako tovaryši mu pomáhali žáci semináře. Postavil Lammsberg (Beránkovu horu), Jerakalns u Wolmarshofu. Několik nových domů a modlitebna na Lammsbergu tvořily centrum bratrského sboru, který byl zřízen v r. 1741 a udržel se do roku 1753 (13).

Christian David byl od začátku roku 1741 do února 1742 mimo Livonsko a když se vrátil, dostal za úkol postavit na statku rodiny von Gavel jižně od Dorpatu (Tartu, Estonsko) dům jako nový opěrný bod pro bratrskou misii. Panství rodiny von Gavel se nazývalo Brinkenhof (Kriimani, Estonsko). Protože byly prostory budov na Lammsbergu už nedostatečné, plánoval David hlavní budovu v Brinkenhofu hned větší než ve Wolmarshofu. Jméno tohoto nově plánovaného bratrského střediska bylo podle aktuálního slovníku mládežnického hnutí v Herrnhagu „Seitenschrein“ (14).

V září 1742 přijela do Livonska hraběnka Zinzendorfová. Doprovázel ji bratr Weiß. Navštívili Rigu, Wolmarshof a také Brinkenhof. Přijeli i manželé Kriegelsteinovi, kteří s prací na Birkenhofu na počátku roku 1739 začali a kteří se jí měli po půldruhém roce svého pobytu v Německu zase ujmout.

Hraběnce se Davidův velký dům nelíbil, protože budil svou nápadností nedůvěru a kritiku. Přísná hraběnka žádala od bratří víc skromnosti a nenápadnosti. Počet kritiků a odpůrců bratří v Livonsku rostl a carská vláda pověřila dvě komise (jednu ve Wolmaru v Lotyšsku, druhou ve Wendau v Estonsku), které měly vyšetřit učení a cíl práce herrnhutských bratří v Livonsku. Carská vláda „se dozvěděla, že se mnozí herrnhutští nebo moravští bratří tajně vplížili do země, aby šířili své učení, zaváděli své podezřelé náboženské knihy, všelijaké novoty a řády, které se protiví zdejšími zemským právním a církevním zřízením.“ (15)

První se musel zodpovídat bratr Kriegelstein, po něm Christian David. Hraběnka byla v té době, v únoru a březnu 1743, v Petrohradu, kde se pokoušela předat carevně bratrský memoriál. To se jí nepodařilo, vrátila se do Brinkenhofu a odcestovala pak nazpět do Německa (17). Carevna Alžběta (Jelizaveta Petrovna) vydala 16. dubna 1743 v Petrohradu nařízení, které zakazovalo herrnhutské učení a přikazovalo zavřít všechny budovy sloužící jako střediska bratrské misie. Výslovně je uveden jejich velký dům v blízkosti Dorpatu.

Bratři ale ještě nevzdávali naději, obě komise ještě neskončily svou práci a David ještě dokončoval svou práci na stavbě domu v Brinkenhofu. Na pozemku pracovali pod Davidovým vedením řemeslníci různých národností a oborů, hrnčíř, mlynář, koželuh, valchář, truhlář, dva ševci a jeden krejčí s tovaryši. Vyráběl se tam ocet, dehet, pracovaly tam mlýny a pila, obhospodařována byla velká zahrada. Stavbu v Brinkenhofu financovala bratrská církev. Za pět let investovala (včetně stravy pro bezplatně pracující bratry a pro hosty) 9 000 rublů. Brinkenhof byl úspěšný hospodářský podnik, což ani jeho nepřátelé nemohli popírat. Cílem byla hospodářská samostatnost.

(13) Štěříková, Christian David, str. 218

(14) tamtéž, str. 222

(15) tamtéž, str. 231

(16) tamtéž, str. 231-233

(17) NEÚSTUPNÝ, Pavel: Erdmuth Dorothea hraběnka von Zinzendorf.

Sborník VII. Konference MORAVIAN v roce 2015, Suchdol nad Odrou. Svazek 14, str. 11-16.

ISBN 978-80-904732-5-6 Hraběncina cesta do Livonska a Petrohradu je vylíčena na str. 14.

Přednáška je i na internetu: http://go-east-mission.net/dateien/cz/757_291015.pdf

V Brinkenhofu se zformoval bratrský sbor s 54 dospělými členy a sedmi dětmi. David byl odvolán, aby postavil dům v Grónsku, a chtěl se pak vrátit. K tomu už ale nedošlo. Carské úřady zachytily korespondenci studenta teologie J.G. Fritsche, která dokládala vztahy pastora Hölterhofa a superintendenta E. Gutsleffa na ostrově Ösel k herrnhutským bratřím. O něco později se jim dostal do ruky i dopis, který nic netušící Kriegelstein poslal mezitím už zatčenému pastorevi Hölterhöfovi. V červnu 1747 byl zatčen i Kriegelstein (18). Tito čtyři byli vězněni v hrozných podmínkách petrohradské pevnosti, kde 1749 Gutsleff zemřel. Zbývající tři byli posláni po dvanácti letech, v r. 1759, do vyhnanství do Kazaně, kde v r. 1760 Kriegelstein a Fritsche zemřeli. Hölterhof wurde begnadigt (25).

V Livonsku i nadále zůstávala řada herrnhutských bratří, ale jejich organizovaná misijní práce už nebyla možná (19). Jednota bratrská přešla na t.zv. „tichý chod“ (20). Hlavní práce a vedení jednotlivých sborů přešly do rukou tzv. „nacionálů“, t.zn. Estonců a Lotyšů. Byly stavěny dřevěné modlitebny na pozemcích statků.

G. Philipp (21) sestavil na podkladě pramenů seznamy modliteben v Estonsku a Lotyšsku (Livonsku): mezi roky 1738 a 1840 jich vzniklo 253 (22), v r. 1854 jich bylo 276 (23). Ve zprávě generálnímu synodu v r. 1857 je uvedeno 83.272 „všech duší, o které je pečováno“ (pro srovnání: ve sborech Jednoty bratrské včetně Anglie a Spojených států se uvádí počet 11.998 dospělých členů) (23). Philipp vypočítává, že se v této době v samotném Estonsku scházelo 9,6 % všech obyvatel na shromážděních Jednoty bratrské, na ostrově Oesel (dnes Saaremaa) to bylo 15,5 % (24).

Jednota bratrská měla na Estonce a Lotyše nejen duchovní vliv, ale ovlivnila i písemnictví, hudbu, vzdělanost a osvětu. Asi před 10 lety uveřejnilo lotyšské velvyslanectví v České republice na svých webových stránkách informaci o vlivu Moravanů na tehdejší Livonsko (26):

„V první polovině 18. století se v Livonsku (Vidzeme) rozšířilo ochranovské (bratrské) hnutí, které vedle německého pietismu čerpalo též z tradic české náboženské reformace. Kazatelé tohoto hnutí sem přišli ze saského Ochranova (Herrnhut), založeného následovníky Komenského Jednoty bratrské, pronásledovanými na Moravě pro své vyznání (Moravští bratři). Během krátké doby hnutí bratrských obcí v Livonsku nabylo masových rozměrů. Ve srovnání s autoritářstvím luteránské ortodoxie si ochranovské hnutí získalo lotyšské nevolníky hlásáním bratrství a náboženství srdce. ...Livonské hnutí ochranovských je považováno za počátek duchovního obrození lotyšského rolnictva, z něhož vzešla řada významných představitelů národní inteligence: Jānis Ruģēns, Juris Neikens, bratři Kaudzīteové, Jānis Poruks, Jānis Cimze a další.“

(18) ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: Moravské exulantky v obnovené Jednotě bratrské v 18.století.

Vydal Kalich a Exulant, 2014. ISBN 978-80-7017-210-0. Str. 238-24

(19) Štěříková, Christian David, str. 243

(20) Neústupný, Působení obnovené Jednoty, str. 87

(21) Philipp, Guntram: Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. (Působení Jednoty bratrské mezi Estonci a Lotyši v dobách selského osvobození.)

Böhlau Verlag Köln, Wien 1974. (ISBN 3-41292-672-8)

(22) Philipp, str. 410-411

(23) Philipp, str. 220

(24) Philipp, str. 221

(25) Tyto detailní údaje udává Philipp (21) na straně 164-165

(26) Privátní archiv Pavla Neústupného. Výtisk z internetu z 13.12.2008

Shrnutí

Článek se zabývá počátky misijního působení Moravských bratří v Livonsku a zahrnuje období od roku 1729 do roku 1747. Začátky působení jsou spojeny s herrnhutským misionářem Christianem Davidem a dvěma balticko-německými pietistickými šlechtici paní von Hallart z Wolmarshofu a generálem von Campenhausen z Orellen (Lotyšsko). David a další bratři pořádají shromáždění, zakládají seminář pro vzdělávání učitelů, stavějí nové domy a modlitebnu na Lammsbergu (Beránkově hoře) a později na panství rodiny von Gavel v Brinkenhofu (Estonsko) nové středisko Seitenschrein spolu s hospodářským komplexem. Zmíněn je pobyt hraběte Zinzendorfa v Livonsku i pozdější návštěva hraběnky Zinzendorfové při nezdařené cestě k carevně do Petrohradu. Carevna herrnhutské učení zakázala a došlo i k pronásledování. Na závěr je krátce shrnut celkový duchovní, kulturní i osvětový vliv obnovené Jednoty bratrské na Lotyše a Estonce.

Summary

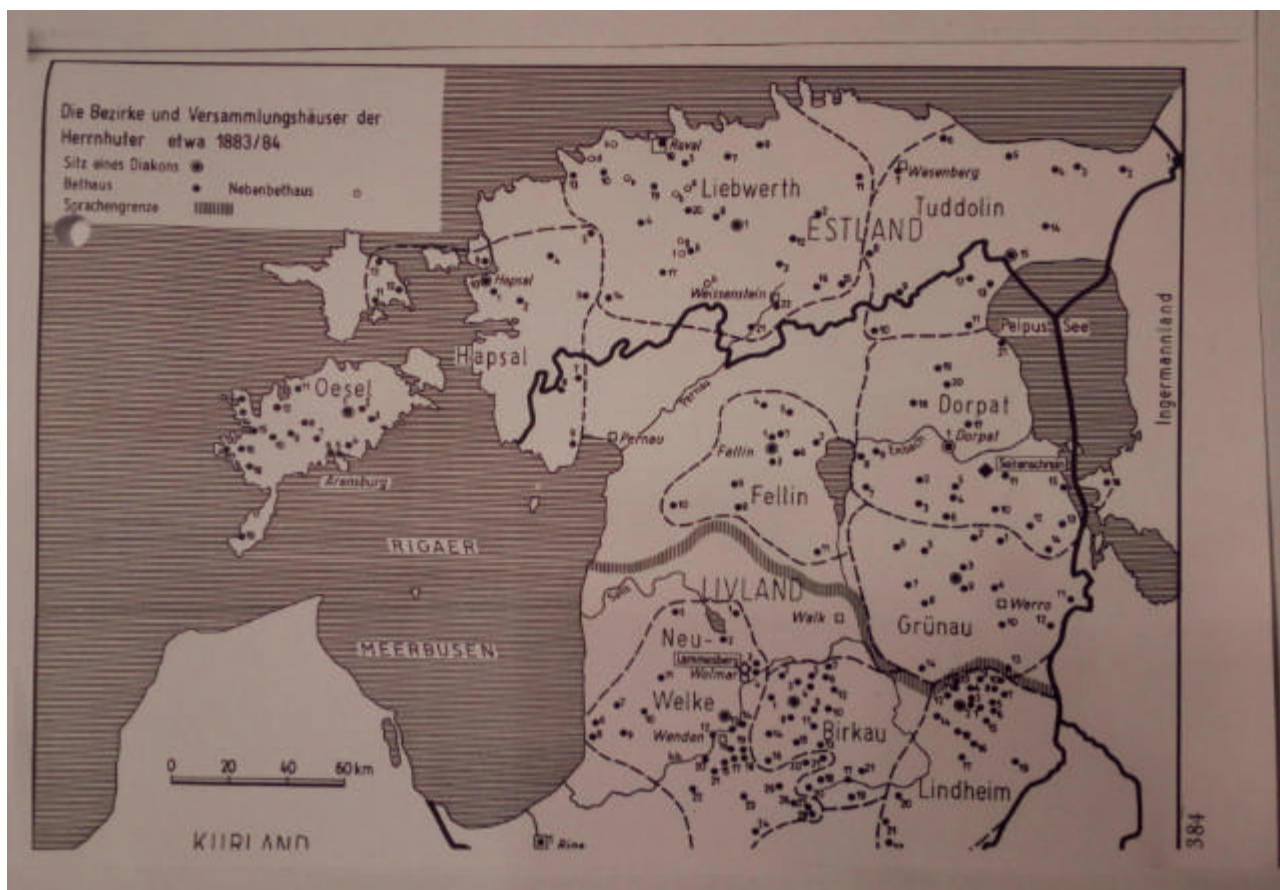
This article deals with the beginnings of the missionary work of the Moravians in Livonia in the period of 1729 to 1747. The beginnings are connected to the Moravian missionary Christian David and two Baltic-German pietistic aristocrats Lady von Hallart from Wolmarshof and General von Campenhausen from Orellen (Latvia). David and other brethren hold up meetings, found a seminary for teacher education, build new houses and a prayer house on Lammsberg and later on at the manor of the von Gavel family in Brinkenhof (Estonia) a new center with an industrial complex. Furthermore mentioned is the stay of Count Zinzendorf in Livonia as well as the visit of the Countess Zinzendorf at her failed travel to the czarina of Petersburg. The czarina has forbidden the teachings of the Moravians and it came to prosecutions also. At the end the whole spiritual, cultural and enlightening impact of the Moravians on the Estonians and Latvians gets summarized.

Zusammenfassung

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Anfängen der Missionsarbeit der Herrnhuter in Livland und umfasst den Zeitraum von 1729 bis 1747. Die Anfänge sind verbunden mit dem Herrnhuter Missionar Christian David und zwei baltendeutschen pietistischen Adligen Frau von Hallart aus Wolmarshof und dem General von Campenhausen aus Orellen (Lettland). David und weitere Brüder halten Versammlungen ab, gründen ein Seminar für Lehrerausbildung, bauen neue Häuser und ein Gebetshaus auf dem Lammsberg und später im Herrschaftsgut der Familie von Gavel in Brinkenhof (Estland) ein neues Zentrum Seitenschrein zusammen mit einem Wirtschaftskomplex. Erwähnt wird auch der Aufenthalt von Graf Zinzendorf in Livland sowie der spätere Besuch der Gräfin bei ihrer misslungenen Reise zu der Zarin nach Petersburg. Die Zarin hat die herrnhuter Lehre verboten und es kam auch zu Verfolgung. Zum Schluß wird kurz die gesamte geistliche, kulturelle und aufklärerische Wirkung der erneuerten Brüderunität auf die Letten und Esten zusammengefasst.

Modlitebna Jednoty bratrské z dvora Paka ve vesnici Tuui, církevní okrsek Mustjala, estonský ostrov Oesel (dnes Saaremaa), vystavěná v r. 1780. V šedesátých letech minulého století byla přenesena do estonského skanzenu v Tallinnu. Okrsek byl veden německým diakonem, v modlitebnách byli kazateli probuzení místní sedláci. Snímek převzat z průvodce tallinnským skanzenem.

Okrsky a modlitebny Jednoty bratrské v Livonsku, stav v r. 1883/84. Obrázek převzat z knihy G.Philippa (21), str. 384.